

Соціально-психологічний зміст процесу соціалізації в сучасних умовах.

У статті здійснюється теоретичний аналіз наукових досліджень соціально-психологічного змісту процесу соціалізації на сучасному етапі. Виділяються основні суперечності, проблеми та парадокси, що його характеризують.

В статті здійснюється теоретичний аналіз наукових досліджень соціально-психологічного змісту процесу соціалізації на сучасному етапі. Виділяються основні суперечності, проблеми та парадокси, що його характеризують.

Scientific researches of social and psychological meaning of socialization at present stage are theoretically analyzed. The main contradictions, problems and paradoxes which characterize it are defined.

На сучасному етапі дослідження проблеми соціалізації як засвоєння людиною досвіду суспільного життя, перетворення її з індивіда в особистість та окремі аспекти даного багатогранного процесу вивчають філософи, етнографи, соціологи, психологи, кримінологи, представники інших наук. У психологічній науці це поняття розглядали такі вчені, як Г.Баррі, П.Бергер, Т.Лукман, Б.Г.Ананьєв, Н.В.Андрєєнкова та інші. Однак, вказані дослідження містять певні суперечності розуміння цього процесу. Так, по-різному оцінюється міра власної активності людини у соціалізації, питання інститутів соціалізації, нерозкритими залишаються деякі аспекти прийняття дитиною її статевих ролей. Виокремились визначальні особливості умов соціалізації у сучасному світі. Зокрема, загальна соціально-економічна криза суспільства на фоні світових процесів глобалізації та технократизації без сумніву, впливає на життя всіх вікових груп і спричиняє появу суперечностей, проблем та парадоксів, які потребують вирішення. Проголошення зростання гуманізації та демократизації суспільного життя, повернення свідомості від розуміння дитини як істоти, що тільки готується стати особистістю, до визнання самоцінності дитинства в розвитку загальнолюдської культури та можливості участі дітей в різноманітних сферах суспільного життя сприяли формуванню нових підходів до розгляду процесу соціалізації. В останніх психологічних дослідженнях

прослідковується тенденція до тлумачення суті всіх змістових змін в епосі дитинства не тільки як засвоєння дитиною соціальних норм (на чому раніше акцентувалась основна увага), але як і власне розвиток соціальних якостей, що властиві людській природі. Практично це здійснюється в досягненні певного рівня соціалізації, що є типічним для конкретно-історичного суспільства, ширше - для конкретно-історичного часу, але одночасно це і становлення того соціального рівня, що характеризує людину певної епохи, в даному випадку сучасну людину. При цьому соціальне начало в ході дорослішання все активніше визначає особливості та зміст розвитку індивідуальності дитини [7].

Таким чином, *метою статті* є здійснити теоретичний аналіз наукових досліджень соціально-психологічного змісту процесу соціалізації на сучасному етапі та основних особливостей, що його характеризують.

Автором терміну “соціалізація” є американський соціолог Р.Г.Гіддінгс, який в 1887 р. в книзі “Теорія соціалізації” використав його у значенні, близькому до сучасного, - “розвиток соціальної природи чи характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя”.

У сучасній соціальній психології А.М.Крилов визначає соціалізацію як процес та результат засвоєння й наступного активного відтворення індивідом соціального досвіду.

В різних школах наукове поняття соціалізації має різну інтерпретацію: 1) в необіхевіоризмі – як соціальне навчіння; 2) в школі символічного інтеракціонізму – як результат соціальної взаємодії; 3) в гуманістичній психології – як самоактуалізація Я-концепції.

Специфічні суперечності, проблеми та перспективи розвитку дитинства розглядаються багатьма вітчизняними сучасними вченими з точки зору так званого „розвиненого дитинства” з урахуванням усіх особливостей, притаманних цьому віковому періоду (В.В.Абраменкова, І.С.Кон, В.Т.Кудрявцев, В.А.Мудрик, Л.Р.Обухова, Д.І.Фельдштейн та інші.). Вчені аналізують співвідношення процесів соціалізації та індивідуалізації під час

дорослішання особистості, соціалізатори, засоби, методи, інститути соціалізації, етапи та механізми цього процесу.

У процесі соціалізації індивід засвоює стереотипи, соціальні норми та цінності, установки, способи діяльності, форми спілкування, емоційні реакції через такі процеси, як соціальна адаптація та інтеріоризація.

Засвоєння цього досвіду є суб'єктивним. Це положення є одним із головних в основі стійкого зв'язку двох одночасно протилежних та єдиних процесів: *соціалізації* та *індивідуалізації*. Слід зазначити, що процес соціалізації проходить безперервно протягом всього онтогенезу людини. З цього можна зробити висновок, що соціалізація не лише ніколи не завершується, але й ніколи не буває повною [6].

Стосовно місця активності самої особистості у соціалізації, то попередні погляди на це питання щодо домінування пасивності людини, змінилися. В процесі соціалізації індивід не просто адаптується до середовища, засвоює наявні в ньому соціальні ролі та ідентичності, але й навчається їх встановлювати, підтримувати та змінювати, перетворюючи цим себе та оточуючий світ. Соціалізуючись, дитина поступово переходить від позиції об'єкта соціальних впливів до позиції активного суб'єкта. Таким чином, соціалізація є двохстороннім процесом, який включає з одного боку засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження у систему соціальних зв'язків, а з другого – процес активного відтворення.

Досліджуючи структуру соціалізації, вчені аналізують зміст соціалізації, механізми, інститути, фактори та стадії даного процесу.

Так, А.В.Мудрик вказує чотири *фактори соціалізації*: мегафактори, макрофактори, мезофактори та мікрофактори. Соціально-психологічними *механізмами соціалізації* на думку цього вченого є імпрінтинг, екзистенційний натиск, наслідування, ідентифікація та рефлексія [5].

М.Н.Корнєв і А.Б.Коваленко зазначили такі механізми як навіювання, переконання, емоційне зараження, соціальна фасілітація та інгібіція .

Щодо *засобів та методів* соціалізації, то вони охоплюють широке коло відносин та діяльності, починаючи з фізичного догляду за новонародженими та завершуючи способами включення підлітків у суспільство.

За І.С.Коном *ефективність* інститутів соціалізації та конкретних методів навчання, виховання визначається готовністю підростаючого покоління до самостійної творчої діяльності, постановки та вирішення нових завдань, яких не було та не могло бути в досвіді минулих поколінь.

Із зростанням урбанізації та індустріалізації значення суспільних інститутів і засобів соціалізації невідмінно зростає. Окремі аспекти і функції соціалізації при цьому відокремлюються, що відображається в диференціації таких соціально-педагогічних понять як виховання і навчання, кожному з яких відповідає специфічний вид діяльності та власна інституційна система [3].

Чим складніша суспільна діяльність, в якій повинен брати участь індивід, тим диференційованішими та відстороненішими стають інститути, що здійснюють підготовку до неї. Збільшення кількості відносно автономних інститутів соціалізації підвищує міру автономності особистості, що формується, від кожного з цих інститутів. Чим вищий рівень функціональної організованості, тим більшою є потреба особистості в якихось неформальних, нерегламентованих відносинах; індивідуально-експресивне завжди виходить за межі інструментально-організованого начала [3].

Спираючись на І.С.Кона можна виділити такі основні *макросоціальні тенденції соціалізації дітей у сучасному світі*: 1) збільшення кількості соціальних інститутів та зміна значимості конкретних агентів соціалізації; 2) зростання активності та вибірковості (тобто суб'єктивності) самої дитини; 3) ускладнення та зміна цілей і методів соціалізації [3].

Дослідниця Маргарет Мід зауважила, що в умовах сучасної цивілізації перед дитиною постає величезна кількість виборів життєвого шляху, коли стикаються суперечливі моральні стандарти, зокрема, різні статеві і моральні норми для чоловіків і жінок. Хоча в суспільстві окреслилися тенденції щодо

кращого розвитку особистості, однак зросла чисельність індивідів, понівечених ускладненими вимогами сучасного життя.

Так, У.Бронфенбреннер, розглядаючи явище відчуження, дійшов висновку, що сучасна цивілізація все більше віддаляється від умов, сприятливих для повноцінного психічного розвитку дитини, все більше поглиблюється ізоляція та зростає дефіцит спілкування дитини з дорослими [2].

Особливу роль у формуванні образу світу відіграють групи однолітків, місце яких у соціалізації різне в різних культурах, особливо це стосується їх співвідносного значення в порівнянні із значенням дорослих (сім'я та школа). За дослідженням У.Бронфенбреннера чим тоталітарніший режим, тим значимішим для соціалізації індивіда буде вплив дорослих. Вплив груп однолітків на процес соціалізації надає особливих характеристик процесові соціального пізнання, який здійснюється в межах школи. Її головною рисою є суперечливість поглядів та цінностей, які охоплюють дитину після відносно стабільної картини світу, що склалася в сім'ї [2].

Дорослі здійснюють загальну соціалізацію дитини, визначаючи зону її найближчого розвитку, що санкціонується соціальними нормами, цінностями та очікуваннями даної культури, а однолітки забезпечують переважно індивідуалізацію розвитку дитини та задають зону її варіативного розвитку через дитячу субкультуру як в соціогенезі, так і в онтогенезі [1].

Слід зазначити, що соціалізація може відбуватися і в умовах *стихійного впливу* різноманітних обставин життя в суспільстві (зокрема засобами дитячої субкультури), і в умовах *виховання* – цілеспрямованого формування особистості. Виховання є ведучим та визначаючим у даному процесі. Його пріоритети в значній мірі визначаються існуючим в даній культурі нормативним каноном людини, тобто *імпліцитною теорією особистості* в “наївній психології” народів (І.С.Кон).

Імпліцитна теорія є за своєю суттю центральною ціннісною орієнтацією. Саме від нормативного канона дорослої людини безпосередньо залежить, що

люди (суспільство) добиваються від дітей, та яким чином вони це роблять. Такий образ людини в культурі є своєрідним колективним самоописом.

Отже, з'ясування властивого даній культурі нормативного канона людини є необхідною передумовою для розуміння специфічного для даного народу стилю соціалізації і дозволяє чіткіше виділяти ведучі ціннісні орієнтації культури та смисложиттєві проблеми, що є в центрі її уваги.

Таким чином, *цілі та завдання виховання* є елементом ціннісно-нормативної культури будь-якого суспільства, похідним від його уявлень про природу та можливості людини. Як і нормативний канон людини, образ дитини завжди має щонайменше два виміри: яким він є від природи (чи від Бога) та яким повинен стати в результаті навчання і виховання. Інформація про ці уявлення зафіксована як у філософсько-педагогічних і релігійних текстах, так і в фольклорі, прислів'ях, приказках тощо [3].

Л.Стоун зафіксував такі чотири альтернативних погляди на образ новонародженої дитини у західноєвропейській культурі, як: *традиційний християнський погляд* (наголос на необхідності подавлення волі дитини через її „вроджену” гріховність), *точка зору соціального детермінізму* (дитина як *tabula rasa*), *теорія природнього детермінізму* (визначеність до народження характеру і можливостей дитини) та *утопічно-гуманістичний погляд* (ідея апріорної „чистоти” дитини та згубного впливу на неї суспільства) [3].

Щодо іншого аспекту соціалізації, а саме *статевої соціалізації*, то її суттю в психології розвитку особистості за В.В.Абраменковою є становлення психологічної статі дитини, яка базується на статевій самосвідомості та ціннісних орієнтаціях, статево-ролевій позиції особистості, що реалізується нею в спілкуванні та діяльності .

Традиційна форма статевої соціалізації характерна для патріархальних взаємовідносин, що виходили із статево-ролевих зв'язків - статевої приналежності дитини, тобто для хлопчиків - це маскулінна модель, а для дівчаток – фемінна [1].

До кінця XIX - початку XX століття з'явилися перші ознаки, а в радянський час розвинувся маскулінний тип статевої соціалізації, коли чоловічій моделі поведінки надавали перевагу і хлопчики, і дівчатка (Голод 1984; Кон 1983). Це не могло не вплинути на зміни типу статевої соціалізації в процесі формування психологічної статі в останні десятиліття, що можна назвати інверсійним, тобто маскулінним для дівчаток і фемінним для хлопчиків [1].

За даними Е.Маккобі та К.Джеклін хлопчиків зазвичай піддають інтенсивнішій статевої соціалізації, ніж дівчаток.

Слід зазначити, що важливим фактором статевої соціалізації є статева належність головних агентів соціалізації.

Невирішеними залишаються питання про змістовну відмінність соціалізації хлопчиків і дівчаток, головних агентів статевої соціалізації, вікові межі та стадії цього процесу, методи навчання дитини статевим ролям та психологічні механізми їх засвоєння дитиною на різних етапах індивідуального розвитку, про особливості обумовленості дітьми визначення своєї та чужої статі.

На основі вищенаведеного ми можемо зробити висновок, що соціалізація дитини є активним процесом, спрямованим на отримання соціального досвіду, присвоєння нею як власних цінностей, установок, орієнтацій певного соціального оточення не тільки через вплив соціалізаторів, але й через власні творчі зусилля. Зокрема творчий характер даного процесу виявляється під час аналізу дитячої субкультури, засобами якої дитяча спільнота освоює світ та знаходить своє місце в ньому. Крім груп однолітків визначальними для соціалізації дитини є такі соціальні інститути як сім'я, дошкільні установи та школа. Вчені виділили специфічні зміни інститутів соціалізації, соціалізаторів та власне процесу соціалізації. Оскільки сучасний етап характеризується наявністю таких проблем та суперечностей, що здійснюють свій неоднозначний вплив на процес соціалізації, є необхідним пошук шляху гармонізації

входження дітей у світ дорослих і створення нових підходів до організації дитячо-дорослої взаємодії під час цього процесу.

Література:

1. Абраменкова В.В.

Социальная психология детства; развитие отношений ребенка в детской субкультуре. - М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж. Изд-во НПО "МОДЭК", 2000.

2. Андреева Г.М.

Психология социального познания: М.: Аспект Пресс, 1997.

3. Кон И.С.

Ребенок и общество: (Историко-этнографическая перспектива). М., Главная редакция восточной литературы издательства "Наука", 1988.

4. Мид М.

Культура и мир детства. Избранные произведения. М. Главная редакция восточной литературы издательства "Наука", 1988.

5. Мудрык А.В.

Социальная педагогика: Учеб. для студентов пед. вузов / Под ред. В.А.Сластенина. - М.: Издательский центр "Академия", 2000,- 192 с.

6. Психология. Учебник / Под ред. А.Крылова. - М.: "Проспект", 1999.

7. Фельдштейн Д.И.

Детство как социально-психологический феномен и особое состояние развития. // Вопросы психологии, 1998, №1.

Авторська картка: Курята Ю.В., викладач кафедри практики англ.м. Рівненського державного гуманітарного університету; аспірант Національного університету „Острозька академія” зі спеціальності педагогічна та вікова психологія; м.Рівне, вул. А.Мельника 6/56, дом.тел. 62-45-18